

si describe il rapporto tra le autorità comuniste e la storiografia: dai tentativi di consolidare una storiografia marxista, attraverso progetti pan-jugoslavi di scrittura di una storia nazionale condivisa, alla creazione politicamente motivata di istituti che si sarebbero occupati della storia del movimento operaio e del Partito Comunista, secondo i dettami del marxismo e le esigenze del partito.

Parole chiave: storiografia, Slovenia, Jugoslavia, marxismo, materialismo storico, storiografia di partito, commissione storica CK ZKS/ZKJ (Comitato Centrale della Lega dei Comunisti sloveni/Lega dei Comunisti jugoslavi), storia dei popoli jugoslavi, storia del movimento operaio

UVOD

Domala vsaka oblast utrjuje svojo legitimnost tudi v preteklosti, zato je prepletenost med politiko in zgodovinopisjem pogosto neizbežna. Politični pritisk na zgodovinopisje se praviloma stopnjuje sorazmerno z nedemokracijskimi oblastmi, v nasprotju z demokratičnimi sistemi pa avtoritarni in totalitarni sistemi ne dopuščajo različnih razlag preteklosti. Pri tem se opirajo na propagando, s katero širijo in utrjujejo svoj pogled na preteklost, na cenzuro, s katero brišejo vse ostale, propaganda in cenzura skupaj pa oblikujeta t. i. uradno zgodovino.

Poskusom vzpostavljanja uradne zgodovine podlegajo tudi demokratični sistemi. O tem pričajo, denimo, razprave o oblikovanju nacionalnega kurikulumu v Veliki Britaniji v devetdesetih letih, francoski »zgodovinski zakoni« o holokavstu, genocidu nad Armenci in kolonializmu ter nenazadnje poskusi evropskega parlamenta in drugih institucij Evropske unije, da bi skozi različne resolucije, deklaracije, izjave in spominske dneve oblikovali skupen pogled na sodobno evropsko zgodovino.

Na globino interakcije med preteklostjo in vsakokratno sedanjostjo je v svojih znamenitih cambriških predavanjih opozarjal že britanski zgodovinar Edward H. Carr. Po njegovem mnenju značaj družbe najbolj očitno razkrije zgodovina, ki jo ta družba piše, in še bolj zgodovina, ki je ta družba ne piše. Študentom in raziskovalcem preteklosti je zato svetoval, naj preden se lotijo preučevanja zgodovine, preučijo zgodovinarja, preden preučijo zgodovinarja, pa naj preučijo okolje, v katerem je ta zgodovinar ustvarjal (Carr, 2008, 44–45).

Prav okolje, v katerem so delovali zgodovinarji v socialistični Jugoslaviji, je tema pričujoče razprave. Raziskava se opira na arhivske vire zgodovinske komisije pri Centralnem komiteju Zveze komunistov Slovenije (CK ZKS) in Centralnem komiteju Zveze komunistov Jugoslavije (CK ZKJ), govore in članke vodilnih politikov in partijskih ideologov ter na programske razprave slovenskih zgodovinarjev in izbrane zgodovinske monografije. Našteti viri, dopolnjeni z domačo in tujo znanstveno literaturo, omogočajo

razmeroma dober vpogled v mehanizme političnega nadzora in poskuse ideološke »kontaminacije« slovenskega in jugoslovanskega zgodovinopisja v socialistični Jugoslaviji.

Odnosa oblasti do zgodovinopisja v obdobju socializma se je v raziskavah o ustanovitvi Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, današnjega Inštituta za novejšo zgodovino, dotaknil že Aleš Gabrič (Gabrič, 2009; Gabrič, 1997), nedavno pa sta o tem izšli obsežni študiji hrvaških zgodovinarok Magdalene Najbar Agičić (Najbar Agičić, 2013) in Snježane Koren (Koren, 2012). Njuni knjigi ponujata celovit vpogled v položaj hrvaškega zgodovinopisja med letoma 1945 in 1960, prva v znanstveno in partijsko zgodovinopisje, druga v zgodovinske učbenike. Raziskavi Korenove in Najbar Agičičeve sta vpeti v jugoslovanski okvir, skozi analizo položaja hrvaškega zgodovinopisja in pisanja zgodovinskih učbenikov pa nazorno osvetljujejo odnos med politiko in zgodovinopisjem v prvih petnajstih letih socialistične Jugoslavije. S položajem zgodovinopisja v drugi Jugoslaviji se je že pred njima ukvarjal srbski zgodovinar Ljubodrag Dimić, toda nekaterih očitnih primerov pritiska oblasti na zgodovinopisje, presenetljivo, ni zaznal (Stanković, Dimić, 1996). O časopisnih polemikah med zgodovinarji v letih med 1961 in 1991 je pisal tudi srbski zgodovinar Kosta Nikolić, a se njegova metodološko ne najbolj posrečena raziskava osredotoča predvsem na srbsko-hrvaške odnose in na osemdeseta leta (Nikolić, 2003). Odnos politike do zgodovinopisja v državah vzhodnega bloka, ki je še najbolj primerljiv z razmerami v socialistični Jugoslaviji, je raziskoval zlasti poljski zgodovinar Maciej Górný, ki se loteva položaja poljskega, češkoslovaškega in vzhodnonemškega zgodovinopisja (Górný, 2008), nekatere vidike sovjetizacije madžarske historiografije pa je preučeval Árpád von Klimó (Klimó, 2008). Poleg omenjenih raziskav je za celovitejšo osvetlitev razmerij med politiko in zgodovinopisjem nepogrešljiv tudi obsežen pregled cenzure novejšega zgodovinopisja belgijskega zgodovinarja Antoona De Baetsa, zlasti njegova uvodna študija (De Baets, 2002).

Poskusi odpiranja širše razprave o problemih slovenskega zgodovinopisja in ideološko-političnih vplivih nanj sodijo že v prvo polovico osemdesetih let. Uredništvo Naših razgledov je v začetku leta 1983 povabilo strokovnjake z različnih področij, naj v kratkih prispevkih predstavijo svoje poglede na zgodovino (Naši razgledi, 1983, 20), odziv na povabilo pa je bil tolikšen, da so se članki različnih avtorjev drug za drugim vrstili skozi vse leto 1983. V razpravi so poleg filozofov, sociologov, psihologov in drugih sodelovali tudi številni zgodovinarji, med njimi Fran Zwitter (Zwitter, 1983), Bogo Grafenauer (Grafenauer, 1983), Peter Vodopivec (Vodopivec, 1983), Franc Rozman (Rozman, 1983), Dušan Nečak (Nečak, 1983), Jože Pirjevec (Pirjevec, 1983) in Vasko Simoniti (Simoniti, 1983). Leta 1984 je bila o odnosu med zgodovinopisjem in ideologijo organizirana tudi okrogla miza, razprave z nje pa so bile objavljene v reviji Problemi (Vodopivec, 1984; Simoniti, 1984; Peršič, 1984).

Po letu 1990 je razpravo o slovenskem povojnem zgodovinopisju načel Vasko Simoniti v Zgodovinskem časopisu (Simoniti, 1992), toda njegov pogled na zgodovinopisje v obdobju socializma je bil premalo utemeljen, da bi preživel kritiko. Komaj začeta polemika je zamrla že po obsežnem odgovoru Boga Grafenauerja v začetku leta 1993, prav ta članek pa pomeni eno ključnih izhodišč za raziskovanje odnosa med politiko in zgodovinopisjem v obdobju socializma pri nas (Grafenauer, 1993). Nekatere teoret-

ske vidike slovenske povojne historiografije je osvetlil tudi Oto Luthar (Luthar, 1993), o slovenskem in jugoslovanskem zgodovinoписju v obdobju socializma pa sta pisala tudi Božo Repe (Repe, 1996) in Bojan Godeša (Godeša, 2004). Vpogled v slovensko povojno historiografijo deloma ponujajo razprave z okrogle mize ob 65-letnici Zgodovinskega časopisa (Zgodovinski časopis, 2013), svoje poglede na sodobno slovensko zgodovinoписje pa so zgodovinarji v zadnjih dveh desetletjih soočili tudi na nekaj drugih okroglih mizah in konferencah (npr. Dolenc, 1999; Nova revija, 2007). Toda te so se zgodovinoписja v obdobju socializma dotaknile le bežno, toliko bolj kritično pa so osvetlile problem zaprtosti precejšnjega dela slovenskega zgodovinoписja v nacionalne okvire ter pomanjkanje primerjalnih študij in (samo)refleksije. Težnje po konceptualnih premikih in preseganju nacionalnih okvirov, ki so v delu slovenskega zgodovinoписja sicer prisotne že desetletja, lahko v zadnjih letih zaznamo zlasti v reviji Acta Histriae (Verginella, 2012; Pelikan, 2012).

Pričujoči članek nadgrajuje dosedanja spoznanja o slovenskem povojnem zgodovinoписju in teoretske premisleke o razmerju med ideologijo in zgodovinoписjem s konkretno raziskavo odnosa politične oblasti do zgodovinoписja v prvih dveh desetletjih po drugi svetovni vojni. Opira se na doslej neraziskano ali malo poznano arhivsko gradivo partijskih zgodovinskih komisij in druge zgodovinske vire, ki jih umešča v širši družbeni in politični kontekst obravnavanega obdobja.

OBRAČUN IN PROGRAM¹

V prvih letih po prevzemu oblasti so jugoslovanski komunisti v odnosu do znanosti zvesto sledili sovjetskemu vzorcu ter znanstveno raziskovanje presojali predvsem z vidika njegove ideološko-politične primernosti in uglašenosti z dialektičnim materializmom. Takoj po vojni je oblast poddržavila znanstvene ustanove ter s tem prevzela ne le njihovo financiranje, temveč tudi vzode nadzora nad njimi, kadrovske pa se je naslonila na strokovnjake, ki so oblast bodisi podpirali ali se ji vsaj niso zamerili. Sprva se je oblast, deloma pod vplivom sovjetskih vzorov in deloma zaradi realnih potreb države po drugi svetovni vojni, osredotočila na vlaganje v tehniške in naravoslovne znanosti, humanistika in družboslovje pa sta bila v tem pogledu začasno odrinjena na stranski tir (Gabrič, 2008). Obratno sorazmerno s finančnimi vlaganji je humanistika občutila politični pritisk, saj je oblast »klasično« inteligenco obravnavala s precej več nezaupanja kot »tehnično« inteligenco.

Znotraj humanistike je imelo v očeh komunistične partije zgodovinoписje poseben pomen, zgodovina pa je postala pomembno orodje legitimizacije partijske oblasti. Prednostni nalogi zgodovinoписja sta postali iskanje tradicij naprednih gibanj v preteklosti in dokazovanje linearnosti zgodovinskega razvoja, ki naj bi bil usmerjen k nenehnemu napredku. Zgodovinoписje naj bi se napajalo z dialektičnim in historičnim materializmom ter se usmerilo k marksističnemu preučevanju zgodovine ljudskih množic, za vzor marksističnega zgodovinoписja pa je veljal Kardeljev *Razvoj slovenskega narodnega vpraša-*

¹ Naslov uvodnika v prvi številki Zgodovinskega časopisa leta 1947.

nja (Sperans, 1939). Hkrati s prevajanjem zgodovine v jezik marksizma bi morali zgodovinarji razširiti svoje raziskave na novejšo in sodobno zgodovino, zlasti na obdobje med obema vojnama ter na čas druge svetovne vojne in t. i. narodnoosvobodilne borbe (NOB), ki je bila osrednja legitimizacijska točka komunistične partije. Podobnim ideološkim in političnim pritiskom je bilo zgodovinopisje podvrženo tudi v primerljivih državah vzhodnega bloka (Górny, 2008; Klimó, 2008).

Poleg integracije marksizma ter širitve raziskav na novejšo in sodobno zgodovino je zgodovinopisje v Jugoslaviji dobilo še eno pomembno nalogo: utrjevanje bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov. Josip Broz Tito je že konec leta 1947 v svojem govoru ob izvolitvi za častnega člana Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti v Zagrebu izrecno poudaril vlogo zgodovinopisja pri utrjevanju bratskih odnosov med jugoslovanskimi narodi. Hkrati je ocenil, da je zgodovinopisje južnih Slovanov polno nacionalističnih ponaredkov, ki so jih tja zanesle stare »vladajoče klike in posamezniki«, ter zgodovinarje pozval k čiščenju »falsifikatov in nepotrebnih primesi« (Najbar Agičić, 2013, 228).

Leta 1947 je v Sloveniji kot osrednje glasilo slovenskega zgodovinopisja začel izhajati Zgodovinski časopis. V novo dobo je stopil z uvodnikom z naslovom *Obračun in program*, običajno in obvezno ideološko popotnico, ki je zakoličila smernice novega slovenskega zgodovinopisja. Uvodnik je kolektivno podpisalo uredništvo, a danes vemo, da ga je napisal Fran Zwitter (Grafenauer, 1993, 125). Starejše slovensko zgodovinopisje je ocenil kot »provincialen odtенок avstrijske historiografije s slovenskim predznakom«, mu očital odsotnost sinteze in »topo nerazumevanje in odbijanje stremljenj, ki so študirala v zgodovini predvsem razvoj civilizacije, iskala zakone zgodovinskega razvoja in verovala v napredek v zgodovini« (Zgodovinski časopis, 1947, 7). Uvodnik je zgodovinarje nagovarjal z marksizmom ter od njih zahteval, da postanejo aktivni soustvarjalci nove družbe. Zgodovinarji bi se morali temeljito seznaniti z deli Marxa, Engelsa, Lenina in Stalina ter se »na novi osnovi znanstvene metode dialektičnega in historičnega materializma priboriti do slike slovenske zgodovine«. Seznanjati bi se morali tudi z zgodovino drugih narodov in aktivno prispevati k poznavanju zgodovine južnoslovanskih narodov, predvsem pa so dolžni »objasniti vprašanja nedavne preteklosti, narodnoosvobodilne borbe in sedanjosti« (Zgodovinski časopis, 1947, 9).

Uvodniku je sledil nič manj programsko zasnovani članek Boga Grafenauerja, takrat tridesetletnega docenta na Filozofski fakulteti v Ljubljani. V članku *Problemi in naloge slovenskega zgodovinopisja v našem času*, Grafenauerjevem nastopnem predavanju decembra 1946, se je zrcalil duh časa, družbenih razmer in okolja, v katerem so delovali takrat še maloštevilni slovenski zgodovinarji. Slovenski zgodovinarji izpred druge svetovne vojne po Grafenauerjevem mnenju »nikakor niso izpolnili tega, kar so bili dolžni svojemu narodu«, saj so pri pisanju sledili »skoraj brez izjeme metodi nemškega zgodovinopisja, sloneči na pogledih nemške idealistične filozofije«. Zato je v obdobju med obema vojnama postalo toliko pomembnejše »zgodovinsko delo ljudi, ki sicer niso prešli strokovne šole na univerzi, zato pa so bili do potankosti podkovani v novih metodičnih prijemih historičnega materializma, ki je šele zaključil razvoj zgodovine v resnično znanost«. V tej luči je Grafenauer kot daleč najboljšo sintezo slovenske zgodovine ocenil Kardeljev *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, ki je bil »sploh prvi poskus resnične

razlage zgodovine, ugotovitve njenih resničnih gonilnih sil« (Grafenauer, 1947, 16).² Težišče zgodovinopisja bi se moralo po njegovih besedah s politične zgodovine premakniti na »gospodarski in družbeni razvoj širokih ljudskih množic«, denimo na »razredni boj slovenskih podložnikov proti tujim gospodom«, kajti »prav v analizi te velike linije slovenske narodne zgodovine, v liniji dosledne borbe majhnega proletarskega naroda proti zunanjim in notranjim sovražnikom za gospodarski in družbeni napredek, ki si ga z neizogibno zakonitostjo pribori, [...] je najboljše orožje, ki ga more in mora dajati slovenski zgodovinar svojemu ljudstvu v njegovih današnjih borbah« (Grafenauer, 1947, 23–25).

Poleg uvodnika in Grafenauerjevega članka je prva številka Zgodovinskega časopisa prinesla še nekaj programsko zasnovanih člankov, denimo zapis Franceta Škerla *Zgodovinarji v novi dobi* ob nastanku Zgodovinskega društva za Slovenijo. To je zamenjalo predvojno Muzejsko društvo in naj bi po Škerlovih besedah v vseh pogledih preraslo njegove ozke okvire, se odprlo navzven, sledilo historičnemu materializmu, širilo raziskovanje s starejših v novejšo dobo in nasploh skrbelo za »rast in dvig slovenske zgodovinske znanosti« (Škerl, 1947, 151–154).

Kljub politični spodbudi in zavezam o širitvi zgodovinskih raziskav v novejši čas, je sodobna zgodovina v delih vodilnih slovenskih zgodovinarjev še lep čas ostajala na obrobju, vrzeli pa ni zapolnilo niti imenovanje Metoda Mikuža za izrednega profesorja zgodovine NOB na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani leta 1947. Z njegovim imenovanjem je sodobna zgodovina prvič postala del študija zgodovine na ljubljanski univerzi, Mikuževa katedra pa je bila tudi prva tovrstna v Jugoslaviji (Gestrin, 1969, 194). Zgolj načelno spodbujanje raziskovanja novejših dobe in integracije marksizma v zgodovinopisje ni bilo dovolj za preboj raziskovanja sodobne zgodovine, prosta pot pa je bila odprta strokovno manj usposobljenim piscem, ki največkrat niso obvladali niti historičnega materializma niti katerekoli druge znanstvene metode (Gabrič, 2009, 19). Ugotovitve, da raziskovanje novejših zgodovine močno zaostaja za preučevanjem starejših obdobij, so tako ostajale rdeča nit političnih analiz stanja slovenskega zgodovinopisja tudi v naslednjem desetletju.

Po sporu z Informbirojem in odmiku od nekaterih najbolj grobih sovjetskih vzorcev vladanja so bili neposredni politični posegi v znanost in kulturo v precejšnji meri opuščeni, želja partije, da bi zgodovinopisje bolj zavzeto sledilo njenim načelom, pa vendarle ni zamrla. Smernice, po katerih bi se moralo ravnati slovensko zgodovinopisje, je leta 1951

2 Bogo Grafenauer je ob drugi izdaji Kardeljevega *Razvoja slovenskega narodnega vprašanja* leta 1957 napisal prvo strokovno oceno tega dela, a je ni objavil. Kasneje je zapisal, da je »še deset let pozneje [...] pustil po 24. strani tak poskus nedokončan in je bil znan le nekaterim prijateljem, ki pa so bili enakega mnenja (npr. Sergij Vilfan), da tako besedilo ne bo moglo biti nikdar objavljeno zaradi mnogih napak, ki jih je v Speransu odkrivalo« (Grafenauer, 1993, 123). Kritično oceno Kardeljeve knjige je Grafenauer objavil šele ob njeni tretji izdaji leta 1970 v Zgodovinskem časopisu (Grafenauer, 1970), a je njegova ocena naletela na negativen odmev, »ko se je z ene strani Zwitter bal možnih posledic za Zgodovinski časopis in Zgodovinsko društvo, Ziherl mi je očital, da ocene ne bi smel objaviti, ker se mi avtor, tako lepo, zahvaljuje za pomoč pri popravljanju knjige, še deset let pozneje pa je Marjan Britovšek na nekem simpoziju v Banja Luki označil to oceno kot ‚drobnjarkarsko‘ ugotavljanje ‚zgodovinskih netočnosti‘, ki je ‚prežeto s sivino preživelih pojmovanj meščanskega objektivizma‘ in s še več podobnimi ideološkimi karakteristikami« (Grafenauer, 1993, 123).

na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Ljubljani predstavil minister za znanost in kulturo pri slovenski vladi Boris Zihlerl. V uvodu referata z naslovom *O nekaterih teoretičnih in praktičnih problemih slovenskega zgodovinarstva* je poudaril, da podobno kot vsako revolucijo, »tudi našo, v osvobodilni vojni spočeto revolucijo, obeležuje tisto, čemur navadno pravimo prevrednotenje vseh vrednot«, hkrati pa »gre tudi za prevrednotenje vrednot v naši znanosti in umetnosti, zlasti v družbenih vedah, katerih najobsežnejša veja je zgodovinarstvo« (Zihlerl, 1989, 56–57). Dotedanje slovensko zgodovinarstvo je ocenjeval kot odsev nemškega zgodovinarstva ter mu očital konservativnost, zamaknjenost v starejša obdobja, beg od »preklete aktualnosti«, odsotnost marksizma in prevlado pozitivizma, »na občutno vrzel v vsem slovenskem zgodovinarstvu« pa je po njegovih besedah opozorila že predvojna marksistična publicistika. Napake slovenskega zgodovinarstva so bile po Zihlerlovem mnenju »družbenorazredno pogojene«, saj naj bi razredna družba zgodovinarjem zastirala pogled in ovirala objektivno vrednotenje preteklosti. Slovenskim zgodovinarjem je svetoval, naj odslej več raziskovalne pozornosti namenjajo najnovejši dobi, zlasti neraziskanemu obdobju med obema vojnama, brez katerega ni mogoče pisati zgodovine NOB. Pri svojem delu bi morali zgodovinarji slediti »dialektični metodi zgodovinskega materializma«, ki se je seveda »ni mogoče naučiti po shemah iz političnih katekizmov«, temveč v neposrednem stiku z družbeno stvarnostjo in ob prebiranju del klasikov marksizma – Marxa, Engelsa in Lenina. »Zato mislim«, je nadaljeval Zihlerl, »da bo tudi za nas bolje, če pustimo marksizmu, naj v naši socialistični republiki uveljavlja svojo moč predvsem v plodni diskusiji in polemiki, ob obravnavanju konkretnih zgodovinskih problemov« (Zihlerl, 1989, 66–67).

Zihlerlovi pozivi k strokovni razpravi o marksistični znanstveni metodi in njeni uveljavitvi v zgodovinarstvu v osrednjem glasilu slovenskih zgodovinarjev, *Zgodovinskem časopisu*, niso naleteli na odmev, slovensko profesionalno zgodovinarstvo pa je tudi v naslednjem desetletju pretežno ostajalo usmerjeno v raziskovanje starejših obdobj. Kljub neodmevnosti Zihlerlovega posega v zgodovinarstvo, podobnih javnih intervencij slovenskih partijskih ideologov v delo zgodovinarjev v naslednjih nekaj letih ni bilo. Zdi se, da se je partija sčasoma sprijaznila, da starejših zgodovinarjev ne bo prevzgojila in je začela svoje upe polagati v vzgojo mlajših, marksističnih kadrov. Na drugi strani pa je bila, kot je kasneje ugotavljal Bogo Grafenauer, do sredine šestdesetih let »relativna svoboda delavskih zgodovinarjev« pač posledica dejstva, da je bilo le z njihovim znanjem mogoče ustvarjati vse mogoče publikacije (uradne memorandume in neuradno publicistiko) v zvezi z diplomatskim bojem za meje, pozneje pa uresničevati vrsto pomembnih znanstvenih projektov (npr. *Zgodovino narodov Jugoslavije* in *Enciklopedijo Jugoslavije*). To je nomenklaturi vezalo roke, čeprav je z druge strani res, da je bila oblika varovanja možnosti za delo tudi avtocenzura« (Grafenauer, 1993, 123).

PROJEKT ZGODOVINE NARODOV JUGOSLAVIJE

V prvih povojnih letih je oblast na področju humanistike in družboslovja precej več pozornosti kot znanosti in visokemu šolstvu namenjala nižjemu šolstvu. Ena prvih nalog, ki si jo je zadala na tem področju, je bilo pisanje učbeniške zgodovine, pouk zgodovine in

zgodovinski učbeniki pa so bili tudi kasneje intenzivneje podvrženi partijskemu nadzoru in manipulacijam kot zgodovinska znanost.

Pisanje učbenikov nacionalne zgodovine je bilo deležno zanimanja partije od vsega začetka (Koren, 2012, 220–235), še bolj intenzivno pa so se začeli partijski voditelji s tem ukvarjati po izbruhu spora s Sovjetsko zvezo leta 1948. Resolucija Informbiroja je namreč jugoslovanskim voditeljem očitala hvalisavost in neskromnost v prikazovanju zaslug jugoslovanskih komunistov in Titovih partizanov za zmago v pretekli vojni, ti očitki pa so močno odmevali v referatih vodilnih politikov na petem kongresu Komunistične partije Jugoslavije (KPJ) konec julija 1948. Generalni sekretar Josip Broz Tito je v političnem poročilu sistematično povzel celotno zgodovino jugoslovanske partije in na tej podlagi utemeljeval pravilnost njene politike (Tito, 1948), načelnik agitpropa Milovan Đilas pa je v poročilu o agitacijsko-propagandnem delu poudarjal pomen marksistične osvetlitve jugoslovanske preteklosti (Đilas, 1948).

Potreba oblasti pa novih zgodovinskih učbenikov se je najeksplicitneje izrazila v članku Milovana Đilasa *O nacionalni zgodovini kot učnem predmetu*. Članek, ki je izšel januarja 1949 v Komunistu, glasilu CK KPJ, je zakoličil ideološke okvire pisanja jugoslovanskih učbenikov nacionalne zgodovine. Đilas je zgodovinarje pozival, naj se otresejo tradicionalnih nazorov in starih pogledov na nacionalno zgodovino ter začnejo prebirati klasike marksizma, najverjetneje kot davek negotovemu času začetka spora z Informbirojem pa je *Zgodovino VKP(b)* še vedno postavljaj za »neprekosljiv zgled, na katerem se mora učiti vsak vesten in resen pisec ter predavatelj zgodovine«³ (Đilas, 1949, 71). Zgodovinarji bi morali na podlagi dialektičnega materializma, ki ga je imel Đilas za »edino pravilo znanstveno metodo« (Đilas, 1949, 52), odkrivati zakonitosti zgodovinskega razvoja in ugotavljati, na kakšen način in v kakšnih okoliščinah so se te zakonitosti izrazile v zgodovini jugoslovanskih narodov. Hkrati bi morali pri svojem delu razviti kritiko in odkrivati ne le sile, ki so gnale razvoj naprej, temveč tudi tiste, ki so razvoj zavirale, pri ocenjevanju dogodkov in osebnosti iz nacionalne preteklosti pa zgodovinarjev ne bi smel voditi nacionalizem. »Ta načela bi morala voditi našo zgodovino, taka bi morala biti današnja zgodovina narodov Jugoslavije, bodisi kot učni predmet, bodisi kot znanstveno delo sploh«, je pribil šef agitpropa (Đilas, 1949, 59). Orisu splošnih načel, ki bi jim po Đilasovem mnenju moral slediti vsak zgodovinar, so sledile ocene zgodovinopisja v Jugoslaviji in bolj konkretna načela pisanja nacionalne zgodovine. Na prvem mestu je bilo načelo, da mora »vsaka zgodovina narodov Jugoslavije [...] v pravi luči prikazovati preteklost vseh njenih narodov (Đilas, 1949, 59), kajti »trdnost in trajnost te oblasti sta tudi v bodočnosti odvisna od dela za bratstvo in enotnost jugoslovanskih narodov« (Đilas, 1949, 62). Tega je po Đilasovi oceni v prvih povojnih jugoslovanskih zgodovinskih učbenikih kronično primanjkovalo, še več, njihovi avtorji so v želji, da bi sledili novi

3 Đilas je ta članek kasneje predelal in ga konec leta 1949 objavil znova, tokrat brez omembe *Zgodovine VKP(b)* in z novim poudarkom: učbenik nacionalne zgodovine naj bi po novem služil tudi kot sredstvo ideološkega boja »proti poskusom zanikanja zgodovine naših narodov, njihove borbe in njihove zmožnosti za življenje, ki se izvajajo v SSSR, da bi se ‚idejno‘ opravičili poskusi vsiljevanja neenakopravnih odnosov naši deželi« (Koren, 2012, 238).

ideologiji, zapadali v nacionalni nihilizem in vulgarni marksizem. Pod drobnogled je vzel zlasti prvi povojni učbenik jugoslovanske zgodovine, *Istorija naroda Jugoslavije* Anta Babića iz leta 1946: »Glavna pomanjkljivost Babićeve knjige je [...] nepravilna metoda obravnavanja zgodovinskih pojavov. Babić ne presoja zgodovinske preteklosti na osnovi objektivnih zakonov, ki so takrat vladali, marveč na osnovi svojih sedanjih moralnih nazorov. Babić nasilno tlači stvarnost v svoje ideološke kalupe, s čimer ideologija ne pridobi čisto nič, stvarnost pa neha biti to, kar je« (Đilas, 1949, 72). Avtorju učbenika je očital abstraktne in netočne formulacije ter nerazumevanje historičnega materializma, zato je kot takrat »najnujnejšo potrebo v zgodovinski znanosti« navedel »sestavo kolikor toliko solidnega učbenika nacionalne zgodovine«. Ta naj bi hkrati služil kot ideološko orožje partije, kot »sestavni del borbe za naglo idejno dviganje in naglo prevzgojo naših delovnih ljudi in naše mladine« (Đilas, 1949, 74), »analoga zgodovinarja pa je v tem, da podpre borbo Partije za pravilno osvetlitev narodne preteklosti, borbo Partije za novo življenje« (Đilas, 1949, 77).

Znotraj teh ideoloških okvirov se je rodila zamisel o pripravi skupnega gimnazijskega učbenika zgodovine narodov Jugoslavije. Komisija zgodovinarjev za pripravo učbenika je na pobudo zveznega ministrstva za znanost in kulturo nastala že konec leta 1948, njevo vodenje pa je prevzela ministrica za prosveto pri srbski vladi Mitra Mitrović Đilas. V komisiji so sodelovali takrat najuglednejši jugoslovanski zgodovinarji, od slovenskih Ferdo Gestrin, Fran Zwitter in Bogo Grafenauer, učbeniški okviri projekta pa so bili že zaradi strukture sodelavcev kmalu preseženi. Sprva so bile načrtovane štiri knjige: prva do začetka 16. stoletja, druga od 16. do 18. stoletja, tretja naj bi zajela 19. in začetek 20. stoletja, četrta pa obdobje po letu 1918. Na koncu sta izšli le dve knjigi z naslovom *Zgodovina narodov Jugoslaviji*: prva je izšla leta 1953 in je zajela zgodovino do 16. stoletja, druga, ki je segla do konca 18. stoletja, pa je izšla leta 1959. Hkrati s krepitvijo mednacionalnih napetosti in deloma tudi zaradi slabe odzivnosti nekaterih avtorjev je po letu 1959 projekt čedalje bolj zamiral, čeprav se je delo na tretjem zvezku vleklo še vsaj desetletje, sestanke sodelavcev pa so sklicevali še v sedemdesetih letih (Najbar Agičić, 2013, 301–371). Koncu projekta so botrovala globoka nesoglasja med zgodovinarji, ki so pripravljali tretjo knjigo, zlasti različni pogledi na nacionalna gibanja, razvoj jugoslovanske ideje pri posameznih narodih, oblikovanje modernih nacij in nastanek Kraljevine SHS (Repe, 1996, 70).

V času priprave projekta pisanja zgodovine narodov Jugoslavije konec štiridesetih let je bila močno izražena težnja po prilagajanju nacionalne zgodovine novi ideologiji. Iskala se je, kot je zapisal Jaroslav Šidak, »platforma, ki ne nasprotuje niti marksističnemu pogledu niti dejstvom« (Najbar Agičić, 2013, 229). Toda z izjemo vnaprej pripravljene kronologije, ki je temeljila na družbeno-ekonomskem razvoju, in prizadevanj po vključitvi poglavij iz gospodarske zgodovine, je bil končni rezultat projekta daleč od pričakovane marksistične interpretacije zgodovine. *Zgodovina narodov Jugoslavije* ni prinesla metodološkega prevrata, v besedilih pa je še vedno prevladoval pozitivizem.

Po izidu prve knjige *Zgodovine narodov Jugoslavije* je uredništvo beograjskega mesečnika *Nova misao* oktobra 1953 o njej organiziralo razpravo. Ta je bila skrajšana tudi objavljena, v razpravi pa so sodelovali nekateri ključni pisci prve knjige, med njimi Bogo

Grafenauer. Največ kritik je knjigi namenil Milovan Đilas, a ne toliko v neposredni razpravi z zgodovinarji, kolikor v njeni razširjeni različici, ki je bila naknadno objavljena v *Novi misli*.⁴ Đilas je *Zgodovini narodov Jugoslavije* očital odsotnost marksistične sinteze, materializem, kolikor ga je v knjigi bilo, pa je bil po njegovem mnenju v besedilo prevečkrat vnesen na silo. Poleg tega je ugotavljal, da knjigi manjka enotna zasnova in da iz nje ni razvidna skupna zgodovina narodov Jugoslavije (Nova misao, 1953). Januarja 1954 se je na Đilasove kritike v *Novi misli* odzval Bogo Grafenauer.⁵ V svojem odgovoru je opozoril na temeljna metodološka načela zgodovinopisja, njegovo odvisnost od virov in nujno različne ali vsaj ne enake pristope k pisanju v večavtorskem delu, kakršno je bilo *Zgodovina narodov Jugoslavije*. Obenem je Đilasovi kritiki previdno očital posploševanje in delno pristranskost, saj je Đilas po Grafenauerjev mnenju v marsičem izhajal iz idealizirane predstave o zgodovinski sintezi (Grafenauer, 1954).

V projektu zgodovine narodov Jugoslavije, ki je zaradi učbeniške zasnove že na samem začetku dobil pečat uradne zgodovine, so se zrcalile tako rekoč vse težave tedanjega zgodovinopisja: od odnosa oblasti do znanosti, ideologizacije zgodovinopisja in zasidranosti starih historiografskih tradicij, do čedalje bolj zaostrenih mednacionalnih odnosov znotraj jugoslovanske federacije. Na nekatere metodološke in konceptualne težave pri nastajanju *Zgodovine narodov Jugoslavije* je že v času njenega nastajanja previdno opozarjal Bogo Grafenauer, tako v razpravi, ki jo je po izidu prve knjige jeseni 1953 organizirala Nova misao in v odgovoru na Đilasove kritike v začetku leta 1954, kakor tudi ob izidu drugega zvezka v *Istoriskem pregledu leta 1960* (Grafenauer, 1960).

PARTIJSKO ZGODOVINOPISJE

Sodobna zgodovina je imela za partijo poseben pomen, ključno legitimizacijsko vlogo pa sta imeli zgodovina delavskega gibanja in komunistične partije ter zgodovina NOB. Končno interpretacijo teh obdobj si je partija pridržala zase, partijski monopol nad interpretacijo sodobne zgodovine pa je postal pomemben del partijskega ideološkega monopola v celoti. Raziskovanje partijske zgodovine in sodobne zgodovine nasploh je bilo že od samega začetka ločeno od preostalega zgodovinopisja, zato so se poklicni zgodovinarji, zlasti v prvem povojnem desetletju, izogibali raziskovanja najnovejše zgodovine. S pisanjem in interpretacijo zgodovine komunistične partije in NOB so se tako ukvarjali kar partijski voditelji sami ali pa posamezni organi znotraj partije oziroma z njimi povezani posamezniki, večinoma udeleženci teh dogodkov (Najbar Agičič, 2013, 376–377).

Najpomembnejše interpretativne smernice na področju najnovejše zgodovine so določali najvišji partijski voditelji, zlasti Josip Broz Tito, s pomenom njegovih govorov in referatov za jugoslovansko zgodovinopisje pa se lahko po pomenu za sovjetsko zgodovino

4 Na razširitev Đilasove kritike na eni strani in skrajšanje razprav zgodovinarjev na drugi strani je v svojem odgovoru na *Diskusijo o »Istoriji naroda Jugoslavije«* v *Novi misli* v začetku leta 1954 opozoril Bogo Grafenauer (Grafenauer, 1954, 70).

5 V isti številki *Novi misli* je Milovan Đilas objavil politični pamflet *Anatomija jednog morala*. Nekaj dni zatem se je moral zaradi tega in serije člankov v *Borbi zagovarjati pred izvršnim komitejem CK ZKJ*, čemur je sledila njegova politična odstranitev (Režek, 2005, 133–145).

vinopisje kosa le še *Zgodovina VKP(b)*. Velik vpliv na kasnejše interpretacije zgodovine prve Jugoslavije, vstaje in NOB so imeli že Titovi medvojni referati in članki (Koren, 2012, 309–324, 332–346), po vojni pa je imelo status »kanona« zlasti Titovo politično poročilo na petem kongresu KPJ leta 1948, v katerem je podal pregled zgodovine jugoslovanske komunistične partije. Svojo zgodovino partije je začel na samem začetku delavskega gibanja na jugoslovanskih tleh, nadaljeval z ustanovitvijo KPJ, podrobnim prikazom zgodovine partije med obema vojnoma, še podrobnejšim opisom delovanja partije med drugo svetovno vojno ter krajšim orisom njene vloge v povojni graditvi nove Jugoslavije (Tito, 1948). Titov referat je vzpostavil okvir, znotraj katerega se je v Jugoslaviji pisala zgodovina delavskega gibanja, komunistične partije in NOB. Pisci partijske zgodovine so ga lahko dopolnjevali z lokalnimi dogajanji, iskali argumente in primere za Titove interpretacije in, če niso posegli v zgodbo, kvečjemu korigirali posamezne številke (Najbar Agičić, 2013, 408).

Na petem kongresu KPJ je bil z resolucijo o osnovnih tekočih nalogah organizacij KPJ sprejet tudi sklep o organiziranem raziskovanju partijske zgodovine, zgodovine delavskega gibanja, NOB in povojne graditve socializma (V. kongres KPJ, 1948, 456). Oktobra 1948 je bil ustanovljen zgodovinski oddelek pri CK KPJ, ki ga je vodil Moša Pijade, zgodovinski oddelki pa so nastali tudi pri republiških centralnih komitejih – zgodovinski oddelek CK KPS je bil ustanovljen v začetku leta 1949. Partijski zgodovinski oddelki so zbirali in objavljali gradivo za zgodovino partije ter nadzirali partijsko zgodovinopisje, iz njih pa so v drugi polovici petdesetih let nastali partijski zgodovinski arhivi – Zgodovinski arhiv pri CK ZKS je bil ustanovljen leta 1957 (Drnovšek, 2001, 85).

Na področje zgodovinopisja delavskega gibanja in komunistične partije je oblast še odločneje posegla v drugi polovici petdesetih let. Zaradi spoznanja partijskih voditeljev o zamiranju ideološkega dela in posledični slabitvi vpliva partije v družbi so bile pri zveznem in republiških centralnih komitejih ustanovljene ideološke komisije in komisije za posamezna »občutljiva« področja, med katerimi je bila na prvem mestu zgodovina. Pri CK ZKJ je bila zgodovinska komisija ustanovljena leta 1956, pri CK ZKS pa leta 1959. Hkrati so se pojavile zamisli o ustanovitvi posebnih inštitutov, ki bi se ukvarjali samo z novejšo in sodobno zgodovino ter pri svojem delu sledili marksizmu in potrebam partije. Te zamisli so bile uresničene konec petdesetih in v začetku šestdesetih let z nastankom inštitutov za zgodovino delavskega gibanja v domala vseh jugoslovanskih republikah, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja (IZDG) v Ljubljani pa je bil ustanovljen leta 1959 (Režek, 2010; Gabrič, 2009; Gabrič, 1997). O nujnosti ustanovitve posebnega inštituta za zgodovino delavskega gibanja je na četrtem kongresu ZKS konec junija 1959 spregovoril eden vodilnih slovenskih partijskih ideologov Boris Ziherl. V Sloveniji je po njegovih besedah resno primanjkovalo »visokokvalificiranih marksističnih kadrov«, k odpravljanju te težave pa naj bi pripomogla tudi ustanovitev inštituta za proučevanje delavskega gibanja (4. kongres ZKS, 1959, 191).

IZDG je ob ustanovitvi dobil program, po katerem naj bi v razmeroma kratkem času z vidika marksizma raziskal najnovejšo slovensko in jugoslovansko zgodovino. Partija je od novega inštituta pričakovala veliko, vendar svojih pričakovanj ni prilagodila dejanskim razmeram, zlasti neraziskanosti sodobne zgodovine in kroničnemu pomanjkanju

ustrezno izobraženega kadra, ki bi bil sploh kos tej nalogi. Ob ustanovitvi je imel inštitut 80 zaposlenih, od tega samo dva diplomirana zgodovinarja, Milico Kacin in Toneta Ferencna, ter nekaj diplomantov drugih fakultet, drugi zaposleni pa so bili, kot je novembra 1959 poročal prvi direktor IZDG Dušan Bravničar, »samo starejši partijski in partizanski kadri brez formalne najvišje izobrazbe [...] Manjka nam nekaj zgodovinarjev-marksistov – znanstvenih delavcev, ki jih trenutno tudi ne moremo kje iskati. Stanje naše univerze in Akademije znanosti in umetnosti je zaenkrat tako (Kos, Grafenauer, Zwitter, Mikuž), da se lahko na enega ali drugega [...] delno strokovno opremo, marksistov pa med njimi ni. [...] Vodstvo inštituta bi moralo najti elastične oblike, kako koristiti obstoječe slovenske znanstvene kadre iz področja zgodovine in forsirano vzgajati svoj lastni mlajši znanstveni naraščaj«. ⁶ Kot »zelo ugoden« pa je Bravničar ocenil »politični sestav« IZDG, »saj je večina članov ZK«. ⁷

Pomen novejšje zgodovine za komunistično oblast se ni izrazil samo v politično motiviranem ustanavljanju novih inštitutov, temveč tudi v nastanku partijskih zgodovinskih komisij. Med glavnimi nalogami zgodovinske komisije pri CK ZKS sta bili usmerjanje raziskovanja in pisanja zgodovine partije in delavskega gibanja ter nadzor nad dejavnostjo ustanov, ki so se ukvarjale s sodobno zgodovino, zlasti nad IZDG in katedro za novejšo zgodovino na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani. Poleg tega naj bi komisija skrbela za zbiranje, urejanje in izdajanje gradiva iz zgodovine komunistične partije in delavskega gibanja, zagotavljala kadre in pogoje dela na tem področju ter vzpostavila sodelovanje z založbami, vse z namenom, »da bi zagotovili verodostojno obravnavanje zgodovinskih dejstev in likov«, ⁸ kot so zapisali v ustanovnem aktu zgodovinske komisije pri CK ZKS leta 1959. Do začetka osemdesetih let predsedniki slovenske zgodovinske komisije niso bili zgodovinarji, temveč vplivni politiki: Vlado Krivic, Mitja Ribičič in Lidija Šentjurs, med njenimi člani pa je bila le peščica poklicnih zgodovinarjev.

Že na prvi seji zgodovinske komisije CK ZKS 12. decembra 1959 je nekaj njenih članov poudarjalo pomen preventivnega političnega nadzora nad zgodovinopisjem. Predsednik komisije Vlado Krivic je omenjal tudi »nepravilnosti« v knjigi Metoda Mikuža, kakršne bi zgodovinska komisija z branjem besedil pred natisom lahko vnaprej preprečila. ⁹ Najverjetneje je imel v mislih *Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji*, prvo monografsko delo o zgodovini NOB v Sloveniji izpod peresa profesionalnega zgodovinarja in univerzitetnega profesorja. Kasneje so nameravali o tej knjigi organizirati celo politično razpravo, a je Dušan Bravničar zgodovinsko komisijo opozoril, da so zaradi pomanjkanja ustrezno izobraženih kadrov na IZDG Metoda Mikuža namestili kot honorarnega sodelavca in mentorja, zato bi bilo nespametno oziroma »ne bi bilo prav, da bi začeli prav z njegovo knjigo«. ¹⁰

6 ARS, AS 223, Vlada Republike Slovenije, škatla (šk.) 642, dok. 117/59 (gl. tudi: Gabrič, 1997, 55).

7 ARS, AS 1589, CK ZKS, šk. 166, Zapisnik 2. seje Zgodovinske komisije CK ZKS, 13. 1. 1960, 2.

8 ARS, AS 1589, CK ZKS, šk. 166, Naloge zgodovinske komisije CK ZKS, 1959, 1.

9 ARS, AS 1589, CK ZKS, šk. 78, Zapisnik 1. seje Zgodovinske komisije CK ZKS, 12. 12. 1959, 4

10 ARS, AS 1589, CK ZKS, šk. 166, Zapisnik 3. seje Zgodovinske komisije CK ZKS, 17. 1. 1961, 3.

Člani zgodovinske komisije CK ZKS o objavljenih delih s področja sodobne zgodovine niso pogosto razpravljali, kadar so, pa se jim njihov politični predznak večinoma ni zdel sporen. Bolj jih je motila parcialnost raziskav, odsotnost marksistične sinteze, prevlada pozitivizma in naštevanja zgodovinskih dogodkov brez historičnega konteksta. Zakaj sta bila interpretacija in historični kontekst v večini raziskav odsotna, se člani zgodovinske komisije, vsaj sodeč po zapisnikih njihovih sej, niso spraševali. Toda razlogov za odsotnost sinteze in historičnega konteksta vendarle ne gre iskati le v omejeni strokovnosti, ki so jo največkrat očitali prav sodelavcem IZDG, temveč je šlo v številnih primerih za umik zgodovinarjev v varne vode »faktografije« in izogibanje nevarnim vodam interpretacije.

Zgodovinska komisija si je na deklarativni ravni močno prizadevala za uveljavitev marksističnega zgodovinopisja, kako naj bi bilo to videti v praksi, pa niso najbolje vedeli niti njeni člani. Direktor IZDG Franc Kimovec je denimo na seji zgodovinske komisije CK ZKS 30. decembra 1965 ob ostrih kritikah tovarišev na račun nestrokovnosti sodelavcev IZDG pripomnil, da je »na tem inštitutu tri leta in pol in v vsem tem času še nisem doživel, da bi kdo rekel dobro besedo o inštitutu«. Po njegovem mnenju je bila komisija pri ocenjevanju dela inštitutskih sodelavcev pristranska, glede očitkov o odsotnosti marksističnega zgodovinopisja pa se je spraševal, »če je ta komisija sposobna povedati, kaj je to materialistična in marksistična historiografija«. ¹¹ Simptomatično je, da je Kimovčevo vprašanje izzvenelo v prazno – v več kot peturni razpravi nanj ni odgovoril nihče.

PROJEKT ZGODOVINE DELAVSKEGA GIBANJA NARODOV JUGOSLAVIJE

Hkrati z ustanovitvijo inštitutov za zgodovino delavskega gibanja in zamiranjem projekta zgodovine narodov Jugoslavije se je rodila zamisel o novem, nič manj ambicioznem projektu pisanja zgodovine delavskega gibanja narodov Jugoslavije. Ta naj bi zajel 19. in zlasti 20. stoletje, zasnovan pa je bil kot marksistična sinteza jugoslovanske novejšje in sodobne zgodovine. Projekt se je začel leta 1962 z ustanovitvijo koordinacijskega odbora pri zgodovinski komisiji CK ZKJ, po prvotnih načrtih pa naj bi bila končna sinteza nared leta 1969, ob 50-letnici ustanovitve KPJ. V projekt so bili vključeni inštituti za zgodovino delavskega gibanja, univerze, muzeji in arhivi, v zaključno redakcijo pa so bili povabljeni tudi nekateri vodilni politiki.

Predsednik zgodovinske komisije CK ZKJ Rodoljub Čolaković je v zvezi s projektom že konec leta 1963 opozarjal na številne težave, zlasti na zapiranje v republiške okvire in nezadostno poudarjanje enotnosti delavskega gibanja v Jugoslaviji ter na razpršenost delovanja inštitutov za zgodovino delavskega gibanja in nesodelovanje fakultet, ki naj bi bile še vedno zamaknjene v starejša obdobja. Resen problem je videl tudi v pomanjkanju primernih strokovnih sodelavcev, zato je izrazil potrebo po vzgoji mlajših kadrov, ki bi jih štipendirali in pritegnili k raziskovanju zgodovine delavskega gibanja in partije. ¹²

11 ARS, AS 1589, CK ZKS, šk. 167, Zapisnik III. seje Komisije za zgodovino pri CK ZKS, 30. 12. 1965, 40–41.

12 ARS, AS 1589, CK ZKS, šk. 166, Zapisnik sa sastanka Komisije za istoriju SKJ CK SKJ, 27. 12. 1963. Gl. tudi: ARS, AS 1589, CK ZKS, šk. 167, Zaključci Koordinacionog odbora, 24. 2. 1964.

Kot slabo je stanje zgodovinopisja najnovejše dobe leta 1964 ocenil tudi Marijan Britovšek, član zgodovinske komisije CK ZKS. Raziskovanje delavskega gibanja je bilo po njegovih besedah na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani skrajno zanemarjeno, predavanj iz zgodovine delavskega gibanja skoraj ni bilo, nekateri zgodovinarji, ni jih imenoval, pa naj bi zgodovine delavskega gibanja ne imeli za znanstveno disciplino zaradi njene podvrženosti ideologizaciji. Po Britovškovi oceni je pri večini zgodovinarjev prevladovala pozitivistična, empirična znanstvena metoda: nastajale so solidne zgodovinske rekonstrukcije, vendar brez analitičnih in sintetičnih zaključkov.¹³

Oceni razmer v zgodovinopisju se ni izognil niti Josip Broz Tito na osmem kongresu ZKJ decembra 1964. V svojem govoru se ni ukvarjal z znanstvenimi metodami, z marksizmom ali pozitivizmom, temveč je opozarjal predvsem na pojave nacionalizma v zgodovinopisju. O tem je govoril zelo splošno, zato zgolj iz njegovih besed ni mogoče razbrati, kaj oziroma koga natančno je imel v mislih (8. kongres ZKJ, 1964, 38–39). Po vsej verjetnosti so bile Titove kritike odziv na niz polemik med zgodovinarji v prvi polovici šestdesetih let, zlasti na polemične razprave na tretjem kongresu jugoslovanskih zgodovinarjev v Ljubljani leta 1961 ter na polemike, ki sta jih sprožili Terzičeva knjiga *Jugoslavija u aprilskom ratu* in *Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije* leta 1963 (Radelić, 2011, 32–33).

Zgodovinska komisija CK ZKJ se je februarja 1965 na Titov govor na osmem kongresu ZKJ odzvala s sklepom, da bo odslej bolj pozorna na ideološka vprašanja, zlasti na romantični zanos posameznih zgodovinarjev in na pojave nacionalizma,¹⁴ pri čemer so omenjali Franja Tuđmana, Vasa Bogdanova, Dušana Nedeljkovića, Veljo Terzića in Sergija Dimitrijevića.¹⁵ Zgodovinska komisija naj bi zato raziskave s področja novejše zgodovine pregledovala že pred njihovo objavo ali vsaj predlagala ustrezne recenzente,¹⁶ čeprav v poznejših dokumentih ni mogoče zaslediti pretirane cenzorske gorečnosti.

Glede projekta pisanja zgodovine delavskega gibanja se sredi šestdesetih let ni dogajalo nič bistveno novega. V zvezni zgodovinski komisiji se še vedno niso mogli zediniti niti glede naslova končne sinteze – ali naj bo to »delavsko gibanje narodov Jugoslavije« ali »jugoslovansko delavsko gibanje« ali, kot je predlagal Boris Zihrel, »delavsko gibanje v deželah Jugoslavije« – težave pa so imeli tudi pri vzpostavljanju redakcij in kroga sodelavcev.¹⁷ Glede na spisek sodelavcev iz leta 1966 naj bi bili od Slovencev v splošni redakciji Lidija Šentjunc, Metod Mikuž in Julij Titl, delo pa naj bi bilo razdeljeno na tri obdobja: prvo do leta 1918, drugo med obema vojnoma in tretje med letoma 1941 in 1945. Od slovenskih zgodovinarjev so bili kot avtorji posameznih poglavij predvideni Dušan Kermavner za obdobje do leta 1918, Franček Saje, Ivan Kreft in Dušan Biber za obdobje med obema vojnoma ter Metod Mikuž za obdobje druge svetovne vojne.¹⁸

13 ARS, AS 1589, CK ZKS, šk. 167, Marijan Britovšek, 19. 5. 1964.

14 ARS, AS 1589, CK ZKS, šk. 167, Zapisnik sa sastanka Komisije za istoriju SKJ CK SKJ, 26. 2. 1965, 5.

15 Prav tam, 9–10.

16 Prav tam, 11–12.

17 Prav tam, 17–18.

18 ARS, AS 1589, CK ZKS, šk. 188, Opšta komisija za projekat »Istorija radničkog pokreta i SKJ« (priloga k Zapisniku Komisije za istoriju SKJ CK SKJ, 6. 5. 1966).

Vsebinsko izhodišče projekta zgodovine delavskega gibanja je bil *Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije*, v slovenskem prevodu *Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije*, ki ga je leta 1963 na pobudo CK ZKJ izdal Inštitut za proučevanje delavskega gibanja v Beogradu. Ta knjiga naj bi pomenila sintezo dotedanjih raziskav, k pripombam in dopolnitvam pa je zvezna zgodovinska komisija pozvala tako zgodovinarje kot politike. Večina je svoje pripombe poslala v letih 1964 in 1965, slovenski zgodovinarji pa so pri tem precej zamujali – sredi leta 1965 so bili menda edini, ki pripomb sploh še niso poslali.¹⁹

Septembra 1965 se je Mitja Ribičič ob prevzemu krmila zgodovinske komisije CK ZKS čudil nad neodzivnostjo slovenskih zgodovinarjev, ki bi vendarle morali »z večjo ihto« odgovoriti na *Pregled zgodovine ZKJ*. Direktor IZDG Franc Kimovec je Ribičiču odvrnil, da si zgodovinarji te knjige ne upajo kritično ocenjevati, »ker so mnenja, da bi kritika pomanjkljivosti zgodovine KP izpadla kot kritika Zveze komunistov. [...] V zvezi je nekaj ljudi, ki so za nacionalna vprašanja zelo neobčutljivi in o sleherni tovrstni pripombi menijo, da se pojavljajo šovinistični nacionalistični izpadi, ki se v ZK ne smejo pojavljati.«²⁰

Najbolj celovito kritiko *Pregleda zgodovine ZKJ* je kasneje napisal France Škerl in jo leta 1967 objavil v *Zgodovinskem časopisu*. Njegova kritika je bila obsežna in je zajela vsa obdobja, kot zgrešene ali posplošene pa je zavrnil številne teze v tej knjigi. Največ kritičnih besed je namenil prikazu druge svetovne vojne. Zmotilo ga je predvsem neupoštevanje slovenskih posebnosti, zlasti Osvobodilne fronte (OF), oziroma zanemarjanje specifik odporniškega gibanja v Sloveniji, ki je bil prilagojen slovenskim razmeram in se je zlasti v začetnem obdobju razvijal precej avtonomno. V svoji oceni je med drugim zapisal: »Deli, ki se npr. nanašajo na Slovenijo, so v sedanji obliki napisani in vključeni v celoto tako, da bi v primeru, če bi izpadli, celota ne izgubila ničesar. In vendar je razvoj v Sloveniji bil v mnogočem specifičen glede na razvoj pri ostalih jugoslovanskih narodih. Ta specifičnost je bila Osvobodilna fronta in vse, kar je bilo z njo povezano« (Škerl, 1967, 309).

Zdi se, da je v čedalje bolj zapletenih političnih razmerah sredi šestdesetih let začel del slovenske politike iskati zgled za svoje delovanje tudi v OF. Spomin nanjo je po vojni čedalje bolj bledele, leta 1958 je bil 27. april celo ukinjen kot državni praznik, že prej pa ni bil dela prost dan. Deset let kasneje, leta 1968, je 27. april znova postal slovenskih državni praznik, dve leti prej, leta 1966, pa je bila ob 25-letnici ustanovitve OF na pobudo slovenskega političnega vrha na IZDG o njej organizirana prva znanstvena konferenca (PZDG, 1966).

Nekaj dni po tej konferenci je predsednik zgodovinske komisije CK ZKS Mitja Ribičič obiskal Metoda Mikuža in ga povprašal po mnenju o tem posvetu. Mikuž je konferenco pohvalil in kratko pokomentiral večino referatov in diskusijskih prispevkov. Pomembno se mu je zdelo tudi, da so se simpozija udeležili »gostje iz južnih republik« in se poučili o OF in posebnostih slovenskega odpora. Ob koncu pogovora je nekaj besed

19 ARS, AS 1589, CK ZKS, šk. 167, Zabeležka s sestanka Komisije za zgodovino ZKJ v Beogradu, 28. 5. 1965, 3.

20 ARS, AS 1589, CK ZKS, šk. 167, Zapisnik seje Komisije za zgodovino ZKS, 9. 9. 1965, 18.

namenil tudi projektu zgodovine delavskega gibanja narodov Jugoslavije. Zdi se, da Mikuž v tem projektu ni želel sodelovati, čeprav ga je zvezna zgodovinska komisija navajala kot enega ključnih avtorjev končnega teksta. Še več, Mikuž je v pogovoru z Ribičičem ocenil, da projekt sploh ni realen, in sklenil: »Zgodovino naj obdela vsak jugoslovanski narod sam, nato pa bomo videli, kaj imamo skupnega.«²¹

Medtem je skušala zvezna zgodovinska komisija zaradi lažje koordinacije projekta oblikovati združenje vseh jugoslovanskih inštitutov za zgodovino delavskega gibanja, vendar so na IZDG v Ljubljani v celoti zavrnili predlagani statut tega združenja. Kot je 6. maja 1966 poročal predsednik zgodovinske komisije CK ZKJ Rodoljub Čolaković, naj bi zlasti dva vplivna sodelavca IZDG vztrajala, da je treba zgodovino delavskega gibanja najprej raziskati v nacionalnih okvirih.²² Imen omenjenih sodelavcev IZDG ni navedel, povedal je le, da nista člana partije, zato bi lahko sklepali, da je imel v mislih Dušana Kermavnerja in Franceta Škerla. Čolaković je njuno razmišljanje odločno zavrnil in vztrajal pri konceptu skupne in enotne zgodovine jugoslovanskega delavskega gibanja, kar je bil tudi eden od sklepov te seje zgodovinske komisije CK ZKJ.²³

V drugi polovici šestdesetih let je projekt zgodovine delavskega gibanja narodov Jugoslavije skoraj zastal. Pestile so ga številne težave, ki niso bile povezane le s financiranjem ter pomanjkanjem strokovnega in hkrati politično sprejemljivega kroga sodelavcev, temveč so izvirale iz zaostrenih medrepubliških in mednacionalnih odnosov. Projekt se je verjetno tudi zato kasneje omejil zgolj na zgodovino komunistične partije, ki je začela nastajati konec sedemdesetih let. Ambiciozno načrtani projekt zgodovine delavskega gibanja narodov Jugoslavije se torej ni končal s prvotno zamišljeno marksistično sintezo jugoslovanske novejšje in sodobne zgodovine, ampak zgolj s *Hronologijo radničkog pokreta i SKJ* leta 1980, niti ne preveč obsežna *Zgodovino Zveze komunistov Jugoslavije* pa je izšla šele leta 1986.

Podobno kot v projektu zgodovine narodov Jugoslavije, so se tudi v projektu zgodovine delavskega gibanja zrcalili tako rekoč vsi problemi, s katerimi se je soočalo zgodovinopisje v drugi Jugoslaviji. Marksistična sinteza jugoslovanske novejšje in sodobne zgodovine se je lomila in navsezadnje tudi zlomila pod težo pričakovanj partije in čedalje bolj nestabilne jugoslovanske federacije.

SKLEP

Komunistična oblast je ob odsotnosti demokracije in z njo povezane politične legitimnosti dobro sprejemala le tisto »zgodovinsko resnico«, skozi katero se je lahko legitimirala, zato je zgodovino tudi sama ustvarjala ali si vsaj prizadevala za politično in ideološko ustrezno uglašeno opisovanje preteklosti. Sistematična analiza arhivskega gradiva zgodovinske komisije CK ZKS in CK ZKJ, govorov in člankov vodilnih politikov, programskih besedil in nekaterih monografij slovenskih zgodovinarjev razkriva, da so v

21 ARS, AS 1589, CK ZKS, šk. 189, Zabeležka, 13. 5. 1966.

22 ARS, AS 1589, CK ZKS, šk. 188, Zapisnik sa sastanka Komisije za istoriju SKJ CK SKJ, 6. 5. 1966, 3 in 6.

23 Prav tam, 10.

obdobju socializma, z izjemo prvih povojnih let, prevladovala implicitna, posredna praksa nadzora nad zgodovinopisjem. Najmočnejši vzvod nadzora je bila ideološka monopolizacija preteklosti, najbolj občutljivo področje raziskovanja pa novejša in sodobna zgodovina. Strategija oblasti do zgodovinopisja se je kazala v politično motiviranem ustanavljanju institucij, ki so se ukvarjale z novejšo in sodobno zgodovino, v vsejugoslovanskih projektih pisanja skupne nacionalne zgodovine, zlasti zgodovine delavskega gibanja in komunistične partije, v odsotnosti, nedostopnosti ali omejeni dostopnosti zgodovinskih virov, v spodbujanju prednostnih raziskovalnih tem, v nejasnih kriterijih njihovega financiranja ter v poskusih nadzora nad kadrovanjem, naštetimi mehanizmi nadzora pa so se zrcalili tudi v samocenzuri zgodovinarjev.

Ideološki in politični pritisk sta v določenem delu slovenskega zgodovinopisja sprožila deklarativno sprejemanje marksizma oziroma dialektičnega in historičnega materializma. Zgodovinarji so v svoja dela vpletali fraze o razrednem boju, sledili periodizaciji glede na družbeno-ekonomski sistem, toda o globljem sprejemanju marksizma v povojnem slovenskem zgodovinopisju vendarle ne moremo govoriti. Poskusi uvajanja marksizma in obvladovanja tradicij nacionalnega zgodovinopisja so bili za partijo nadvse težavni, bolj ali manj jalova pa so bila tudi njena prizadevanja za vzgojo mlajših, marksističnih kadrov. Marksizem je tradicionalno slovensko zgodovinopisje zgolj izzval, kritični preboj, ki bi bistveno prenovil zgodovinopisje v Sloveniji in ga odmaknil od predvojnih tradicij, pa mu ni uspel. Še manj uspešna so bila prizadevanja partije za vzpostavitev skupne zgodovine jugoslovanskih narodov, zlasti sinteze zgodovine delavskega gibanja. Ti projekti so se bodisi končali na pol poti ali pa so propadli, še preden so zares zaživel.

DIRECTED PAST:
THE ATTEMPTS OF IDEOLOGICAL AND POLITICAL »CONTAMINATION« OF
HISTORIOGRAPHY IN SOCIALIST SLOVENIA AND YUGOSLAVIA (1945–1966)

Mateja REŽEK

University of Primorska, Science and Research Centre, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia

e-mail: mateja.rezek@zrs.upr.si

SUMMARY

The article discusses the mechanisms of political surveillance and the attempts of ideological “contamination” of Slovenian and Yugoslav historiography in the period of socialism. The research is based on archival sources of the Historical Commission of the Central Committee of the League of Communists of Slovenia and the League of Communists of Yugoslavia, speeches and articles by the leading politicians and Party ideologists, as well as on discussions of Slovenian historians and selected historical monographs.

In the absence of democracy and resulting political legitimacy, the Party only accepted the “historic truth” that gave it legitimacy. As a result the Party also created history or at least strove for a politically and ideologically appropriate description of the past. The systematic analysis of historical sources, together with relevant scientific literature, reveals that during the period of socialism, with the exception of the first post-war years, implicit and indirect approaches to controlling historiography were used. The ideological monopolisation of the past was the strongest lever of control, and modern and contemporary history were the two most sensitive areas of research. The authorities’ strategy regarding historiography was reflected in the politically-motivated establishment of institutions dealing with modern and contemporary history, in pan-Yugoslavian projects aimed at creating a common national history, especially a history of the workers’ movement and the Communist Party, in the absence, unavailability or limited availability of historical sources, in encouraging priority research topics and unclear criteria for financing such projects, as well as in attempts to control staffing. Many historians reacted to these control mechanisms by applying self-censorship.

As a result of the exertion of ideological and political pressure, a certain part of Slovenian historiography accepted Marxism and its dialectic and historical materialism at the declarative level. Although historians included references to the class struggle in their works and followed the periodization based on the social and economic development, no deeper acceptance of Marxism occurred in Slovenian post-war historiography. The Party found it incredibly difficult to introduce Marxism and control the tradition of national historiography, and the Party’s attempts at educating younger Marxist professionals also more or less failed. Marxism only challenged traditional Slovenian historiography, while it did not succeed in making a critical breakthrough that would allow it to significantly impact historiography in Slovenia. The Party’s attempts to establish a common history of Yugoslav nations, and especially to generate a history of the workers’ movement, were even less successful. These projects either remained half-finished or failed before they had really begun. They reflected all the difficulties encountered by historiography of the

time: from the authorities' attitude towards science, ideologising of historiography and prevalence of old historiographical traditions, to the ever more strenuous relations within the Yugoslav federation.

Key words: historiography, Slovenia, Yugoslavia, marxism, historical materialism, the Party historiography, historical commission, history of the workers' movement

VIRI IN LITERATURA

ARS, AS 223 – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana (ARS), fond 223, Vlada Republike Slovenije (AS 223).

ARS, AS 1589 – ARS, fond 1589, Centralni komite Zveze komunistov Slovenije (AS 1589).

V. kongres KPJ (1948) – V. kongres Komunistične partije Jugoslavije. Ljubljana, Ljudska pravica.

4. kongres ZKS (1959) – Četrti kongres Zveze komunistov Slovenije. Ljubljana, Cankarjeva založba.

8. kongres ZKJ (1964) – Osmi kongres Zveze komunistov Jugoslavije. Ljubljana, Komunist.

Đilas, M. (1948): Poročilo o agitacijsko-propagandnem delu. V: V. kongres Komunistične partije Jugoslavije. Ljubljana, Ljudska pravica, 223–272.

Đilas, M. (1949): O nacionalni zgodovini kot učnem predmetu. Komunist, 1, 52–77.

Grafenauer, B. (1947): Problemi in naloge slovenskega zgodovinopisja v našem času. Zgodovinski časopis, 1, 1-4, 11–26.

Grafenauer, B. (1954): Oko diskusije o »Istoriji naroda Jugoslavije«. Nova misao, 1, 70–84.

Grafenauer, B. (1960): Povodom drugog sveska »Historije naroda Jugoslavije«: beleške o nastajanju knjige. Istoriski pregled, 3-4, 157–180.

Grafenauer, B. (1970): Edvard Kardelj (Sperans), Razvoj slovenskega narodnega vprašanja. DZS, Ljubljana 1970. Zgodovinski časopis, 24, 3-4, 312–333.

Hronologija radničkog pokreta i SKJ 1919–1979 (1980) – Beograd, Institut za savremenu istoriju.

Mikuž, M. (1960-1973): Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji. Knj. 1-5. Ljubljana, Cankarjeva založba.

- Nova misao (1953)** – Diskusija o »Istoriji naroda Jugoslavije«. Nova misao, 11, 758–797.
- Pregled zgodovine ZKJ (1963)** – Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije. Ljubljana, Beograd, Inštitut za proučevanje delavskega gibanja, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja.
- PZDG (1966)** – Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 6, 1-2 (Zbornik razprav in obravnava znanstvenega posvetovanja o Osvobodilni fronti slovenskega naroda ob njeni 25-letnici od 28. do 30. aprila 1966).
- Sperans (1939)**: Razvoj slovenskega narodnega vprašanja. Ljubljana, Naša založba.
- Škerl, F. (1947)**: Zgodovinarji v novi dobi. Zgodovinski časopis, 1, 1-4, 151–154.
- Škerl, F. (1967)**: Pripombe k nastanku stare Jugoslavije in prikazovanju Osvobodilne fronte v »Pregledu«. Zgodovinski časopis, 21, [1-4], 305–312.
- Tito, J. Broz (1948)**: Politično poročilo. V: V. kongres Komunistične partije Jugoslavije. Ljubljana, Ljudska pravica, 7–148.
- Zgodovinski časopis (1947)** – Obračun in program. Zgodovinski časopis, 1, 1-4, 7–10.
- Zgodovina narodov Jugoslavije (1953, 1959)** – Ljubljana. Državna založba Slovenije.
- Zgodovina ZKJ (1986)** – Zgodovina Zveze komunistov Jugoslavije. Ljubljana, Komunist, Državna založba Slovenije.
- Ziherl, B. (1989)**: O nekaterih praktičnih in teoretičnih problemih slovenskega zgodovinskega. V: Ziherl, B.: Zbrana dela: peta knjiga. Ljubljana, SAZU, 56–70.
- Carr, E. H. (2008)**: Kaj je zgodovina?. Ljubljana, Studia humanitatis.
- De Baets, A. (2002)**: Censorship of Historical Thought: A World Guide, 1945–2000. Westport, Conn., London, Greenwood Press.
- Dolenc, E. (ur.) (1999)**: Problemi slovenskega zgodovinskega o 20. stoletju: teme za razpravo na okrogli mizi. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino.
- Drnovšek, D. (2001)**: Uporaba partijskega gradiva: nekoč in danes. V: Arhivi in uporabniki: arhivi in zgodovinske, 20. zborovanje Arhivskega društva Slovenije. Ptuj, Zgodovinski arhiv Ptuj, 85–88.
- Gabrič, A. (1997)**: Ustanovitev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. Prispevki za novejšo zgodovino (Ferenčev zbornik), 37, 2, 43–58.
- Gabrič, A. (2008)**: Znanstvena politika v Sloveniji po drugi svetovni vojni in vloga Antona Peterlina. V: Bukošek, V. et al. (ur.): Anton Peterlin 1908–1992: življenje in delo. Ljubljana, SAZU, Inštitut Jožef Stefan, 62–91.
- Gabrič, A. (2009)**: Med idejami proučevanja novejšo zgodovine in zgodovine delavskega gibanja. V: Gabrič, A. (ur.): Zgodovinske v zrcalu zgodovine: 50 let Inštituta za novejšo zgodovino. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino, 17–48.
- Gestrin, F. (1969)**: Metod Mikuž – šestdesetletnik. Zgodovinski časopis, 23, 3-4, 193–199.
- Godeša, B. (2004)**: Spreminjanje pogledov na jugoslovansko revolucijo po informbirojevskem sporu. V: Fisher, J. et al. (ur.): Jugoslavija v hladni vojni – Yugoslavia in the Cold War. Ljubljana, Toronto, Inštitut za novejšo zgodovino, University of Toronto, 487–490.
- Górny, M. (2008)**: Marxist Historiography in Poland, Czechoslovakia and East Germany (late 1940s – late 1960s). V: Apor, P., Apor, B., Rees, E. A. (ur.): The Sovietization

- of Eastern Europe: New Perspectives on the Postwar Period. Washington DC, New Academia Publishing, 249–263.
- Grafenauer, B. (1983):** Zgodovinsko mišljenje in naš čas. Naši razgledi, 7. 10. 1983, 546–547.
- Grafenauer, B. (1993):** Ob pisanju o slovenskem zgodovinopisju. Zgodovinski časopis, 47, 1, 117–129.
- Klimó, A. (2008):** The Sovietization of Hungarian Historiography. V: Apor, P., Apor, B., Rees, E. A. (ur.): The Sovietization of Eastern Europe: New Perspectives on the Postwar Period. Washington DC, New Academia Publishing, 238–248.
- Koren, S. (2012):** Politika povijesti u Jugoslaviji (1945–1960): Komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti, historiografija. Zagreb, Srednja Europa.
- Luthar, O. (1993):** Med kronologijo in fikcijo: strategije historičnega mišljenja. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.
- Najbar Agičić, M. (2013):** U skladu s marksizmom ili činjenicama? Hrvatska historiografija 1945–1960. Zagreb, Ibis.
- Nečak, D. (1983):** Antihistorizem, historična zavest, nacionalna identiteta. Naši razgledi, 10. 6. 1983, 322.
- Nikolić, K. (2003):** Prošlost bez istorije: polemike u jugoslovenskoj istoriografiji 1961–1991. Beograd, ISI.
- Naši razgledi (1983) –** Sodobna zgodovinska zavest. Naši razgledi, 1, 14. 1. 1983, 20.
- Nova revija (2007) –** Zgodovinopisje v ogledalih: razprave s posveta »Sodobno slovensko zgodovinopisje«. Nova revija, 307/308, 193–353.
- Pelikan, E. (2012):** Zgodovinopisje ob slovensko-italijanski meji. Acta Histriae, 20, 3, 281–292.
- Peršič, J. (1984):** Kardeljevo razumevanje etnogeneze Slovencev. Pogledi, 12, 13–14.
- Pirjevec, J. (1983):** Zgodovina in ideologija; posebej še o narodu. Naši razgledi, 21. 10. 1983, 576.
- Radelić, Z. (2011):** Institut za historiju radničkog pokreta/Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske 1961–1990. V: Radelić, Z., Turkalj, J. (ur.): Pola stoljeća prošlosti: Hrvatski institut za povijest (1961–2011). Zagreb, Hrvatski institut za povijest, 13–63.
- Repe, B. (1996):** Razpad historiografije, ki nikoli ni obstajala: institucionalne povezave jugoslovanskih zgodovinarjev in skupni projekti. Zgodovina za vse, 3, 1, 69–78.
- Režek, M. (2005):** Med resničnostjo in iluzijo: slovenska in jugoslovanska politika v desetletju po sporu z Informbirojem (1948–1958). Ljubljana, Modrijan.
- Režek, M. (2010):** Nevidna cenzura zgodovinopisja v socializmu. V: Režek, M. (ur.): Cenzurirano: zgodovina cenzure na Slovenskem od 19. stoletja do danes. Ljubljana, Nova revija, 217–234.
- Rozman, F. (1983):** Smo eden sila redkih narodov, ki še nima svoje znanstveno napisane zgodovine od začetkov do danes. Naši razgledi, 13. 5. 1983, 258.
- Simoniti, V. (1983):** Historična (ne)zavest. Naši razgledi, 8. 7. 1983, 384.
- Simoniti, V. (1984):** Ali obstaja koncept slovenske zgodovine? Problemi, 12, 10–12.
- Simoniti, V. (1992):** O slovenskem zgodovinopisju 1945–1990 ali kako je na zgodovinopisje vplivalo staranje oblasti. Zgodovinski časopis, 46, 3, 387–394.

- Stanković, Đ., Dimić, L. (1996):** Istoriografija pod nadzorom: prilozi istoriji istoriografije. Beograd, Službeni list SRJ.
- Verginella, M. (2012):** Asimmetrie, malintesi e sguardi speculari: da una storia etnocentrica ad una storia plurale e congiunta della regione alto-adriatica. *Acta Histriae*, 20, 3, 321–334.
- Vodopivec, P. (1983):** Razsežnost časa in sodobni pragmatizem. *Naši razgledi*, 26. 8. 1983, 455.
- Vodopivec, P. (1984):** Poizkus opredelitve razvoja slovenskega zgodovinskega z vidika odnosa zgodovina–ideologija (teze za razpravo). *Problemi*, 12, 6–9.
- Zgodovinski časopis (2013)** – Slovensko zgodovinske po drugi svetovni vojni v zrcalu *Zgodovinskega časopisa*. *Zgodovinski časopis*, 67, 3-4, 494–512.
- Zwitter, F. (1983):** Morda bi spoznanje o historični relativnosti pripomoglo k idejnemu sožitju, idejni razorožitvi in s tem k prizadevanju za preživetje človeštva. *Naši razgledi*, 11. 3. 1983, 130–131.